

Actes de la
**VIII Jornada
d'Onomàstica**

Vinaròs 2014

Actes de la
**VIII Jornada
d'Onomàstica**
Vinaròs 2014

COL·LECCIÓ ACTES, 14

© els autors

© ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA

Edita: Publicacions de l'ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA
Avinguda de la Constitució, 284. 46019 València
avl@gva.es - www.avl.gva.es

Disseny i maquetació: Espirelius
www.espirelius.com

ISBN: 978-84-482-5985-3
DL: V-314-2015

CAVITATS SUBTERRÀNIES DE LA TINENÇA DE BENIFASSÀ I ELS PORTS

Juan Elías Ramos Barceló
Josep Lluís Viciano Agramunt
[Espeleo Club Castelló]

L'Espeleo Club Castelló (ECC) és una entitat dedicada a l'estudi i a la catalogació de les cavitats de les comarques castellonenques. Divulga els seus treballs per mitjà d'una publicació titulada *Berig*, nom del primer topònim que es coneix d'unes cavitats: les *coves de Berig* apareixen en el document de donació del castell de Culla als Templers, en 1213. La comunicació que segueix es basa en els treballs de grup de l'ECC. Hi farem un llistat de la toponímia de les cavitats subterrànies que hi ha en l'àmbit geogràfic de la Tinença de Benifassà, i també d'aquells municipis dels Ports que podem considerar que formen un conjunt geològicament homogeni amb la Tinença de Benifassà.

Elaborem el llistat de topònims a partir dels termes antics, encara que ara *el Bellestar*, *el Boixar*, *Coratxà* i *Fredes* s'han afegit a *la Pobla de Benifassà*, i el de *Bel a Rossell*. L'origen de les dades són les replegades sobre el terreny, de gent que coneix la situació de les cavitats, però també de les documentals, de les publicacions i de qualsevol altra procedència.

Abans de seguir, farem un repàs als genèrics que s'utilitzen en la zona per als diferents tipus de cavitat; també descriurem la metodologia seguida per a fixar els topònims, els mitjans utilitzats, les prioritats en l'acceptació de més d'una denominació, etc.

TERMINOLOGIA

Els mots genèrics utilitzats per a referir-nos a les cavitats, i amb els quals les fitxem, són els que normalment s'empren o s'han emprat en la zona, ja que procedeixen de la documentació, de la bibliografia i dels informadors locals. Per això, considerem interessant recordar els genèrics següents:

Abric: és un terme relativament recent introduït en la zona pels estudis de les pintures rupestres i es refereix a cavitats més amples de boca que profundes.

Arrimador: mot utilitzat per a referir-se a coves poc profundes, en què un es protegeix dels agents atmosfèrics (calamarsa, neu, pluja, etc.) *arrimat* a la paret.

Avenc: és la cavitat d'accés vertical o inclinat, on de vegades per a entrar-hi cal l'ajuda de mitjans tècnics (cordes, electrons, escales, etc.).

Balma: cavitat de poca profunditat formada en una paret rocosa i sovint a una certa altura sobre el sòl. L'accés sol ser lateral.

Cau: forat de dimensions reduïdes, que pot ser utilitzat d'habitatge per alguns animalons (raboses, teixons, etc.), i que molt rarament són accessibles a l'espeleòleg.

Cova: cavitat subterrània a la qual es pot accedir sense necessitat de l'ús de mitjans tècnics específics. Són cavitats molt usades per l'home, sobretot com a habitatges, foguerals, mallades, sesters, etc.

Cova-mina: cavitat natural ampliada i reformada per l'home per obtenir recursos minerals.

Engolidor: cavitat per on les aigües de pluja d'un indret penetren a l'interior de la terra. N'hi ha pocs d'accessibles a l'espeleòleg.

Font: surgència.

Forat: cavitat que pot ser d'una gran llargària, però d'accés relativament reduït, poc útil per a fer-ne un ús camperol o ramader.

Mina: cavitat subterrània feta per l'home per a obtenir o captar recursos minerals o hídrics.

Ronyosa: pany rocós on creix la vegetació en abundància.

Sobalma: cavitat poc fonda semblant a una balma, però coberta una roca que sobreix.

METODOLOGIA

L'ECC ha elaborat el SICE (Sistema Informàtic de Catalogació Espeleològica), una important base de dades del món subterrani, amb més de 5.000 cavitats. Sobretot és obra de l'amic Joaquim Arenós i de la col·laboració de la resta de membres del grup, que aporten materials com topònims, coordenades, dades sobre accés i situació, topografies, bibliografia, etc.

En els treballs de catalogació, es fitxen totes les cavitats que superen els 4 metres, en horitzontal o en vertical, però es cataloguen, sense tindre en compte dimensions, totes les que tenen un topònim o interès arqueològic i/o etnogràfic.

El treball d'anys en la catalogació ha fet que es creara una metodologia per a donar el nom que escau a cada cavitat.

Primer tenim com a fonamental donar a la cavitat el nom amb el qual es coneguda per la gent de la zona, que l'han utilitzada de sempre o els ha fet de referència per situar-se. Això no obstant, hem d'admetre que el nom pot variar al llarg del temps per diverses raons:

- Tenia el nom del propietari i aquest ha canviat.

- No s'ha utilitzat en un període llarg de temps i el nom antic s'ha perdut —alguna vegada sols tenim la dada documental—, i, quan es torna a utilitzar, se'n pren un de nou.

- La zona que treballem ha sofert una despoblació i, per tant, hi ha una ruptura generacional, per la qual cosa cada dia és més difícil trobar persones que coneguen l'entorn i la seua toponímia tradicional.

Per tant els procediments utilitzats per donar nom a les cavitats són els següents:

- Informadors autòctons que coneixen bé el territori i també el nom que s'ha donat tradicionalment a les cavitats. Solen ser pastors o propietaris dels terrenys on s'obren.
- Documentació històrica en la qual apareguen noms de cavitats. Especialment delimitacions de termes o finques i escrits ramaders per l'ús que els pastors han fet de les cavitats com a mallades i sesters.
- Publicacions sobre activitats espeleològiques o arqueològiques en la zona. Ací cal tenir present que en molts casos s'han rebatejat d'una manera absurda o aleatòria cavitats que tenien un topònim conegut, però s'ha ignorat i se n'ha creat un de nou, sense arrelament entre la població autòctona. I això dificulta o fa impossible el treball a l'hora de situar-les.

En el cas de no haver estat possible trobar el nom amb el qual es coneix la cavitat, per falta d'informadors o perquè és poc coneguda, hem adoptat els criteris següents per fixar-li un nom:

- Afegir el genèric al nom de l'accident geogràfic on es trobe: *barranc, indret, muntanya, partida*, etc.
- Donar-li el nom de la propietat on s'obre: *mas, corral*, etc.
- Fitxar el nom seguit d'un número d'ordre en el cas d'haver-hi diverses cavitats en una zona i que tradicionalment se les conega amb un sol nom.

RELACIÓ DE CAVITATS PER TERMES MUNICIPALS

Com ja s'ha dit, aquesta relació de cavitats procedeix del catàleg de l'Espeleo Club Castelló (pot consultar-se en la pàgina web www.cuevascastellon.uji.es). És un llistat de topònims que en algun cas tenen més d'una denominació.

En el llistat de cada terme seguiran uns comentaris sobre algunes de les cavitats.

EL BELLESTAR

Abric / Salt, barranc del
 Aire, cova de l' / cova del Vent
 Ampla, cova
 Arc del Racó de la Geganta, coveta de l'
 Bagassa-2, cova de la
 Bagassa, forat de la
 Barranc de la Moleta, cova del
 Barranc de la Moleta, cova-mina del
 Barranc de Villops (o *Vintllops*), cova del
 Barranc del Flare, cova del
 Barranc del Toio, coveta del
 Beguda dels Coloms, la (cova)
 Boix, coveta del
 Borrego, cova del
 Borrego, avenc
 Brocalera, coveta
 Budell, cova d'en
 Calderassa, la (ullal)
 Calenta, cova (Fitó)
 Calenta, coveta (Escaletes)
 Canal del Margalló, cova de la
 Cantó de les Solanes de les Gralles, cova del
 Castellar, avenc del
 Catxa, coveta
 Cingle de la Melonera, cova del
 Cingle de les Tossalades, coveta del
 Codinetes, cova de les / Clotxetes, cova de les
 Coloms del Fitó, cova dels
 Coloms del Salt, cova dels / Coloms de la Tenalla,
 cova dels
 Corralissa del Xuello, cova de la
 Corralissa, cova de la

Covassa Alta
 Covassa de Baix
 Creus, cova de les
 Cribalós-1, cova
 Cribalós-2, cova
 Cribalós-3, cova
 Cribalós, abric
 Figuera de les Costes, cova de la
 Fogueral de l'Horta del Peraire, cova del
 Forat / Fargal
 Forat, cova del
 Forn del Vidre, avenc del
 Franc, forat d'en
 Galins, cova dels
 Gat, cova del
 Geganta, cova de la / Geganta, fogueral de
 Goleró, cova del
 Gotellera, cova de la
 Gotellera, cova-mina
 Horta del Peraire, cova de l'
 Horts del Salt, cova dels
 Junqueret, cova del
 Lladres, cova dels / Mirandes, cova de les
 Llargues, coves
 Lleixes, cova de les
 Mallada, cova de la
 Malladeta, cova de la
 Marta, coves de na
 Martinaire, cova del
 Mataburros, cova
 Mauro, les canals de
 Mauro, forat de
 Mola del Fitó, cova de la
 Moro, cova del
 Most, cova del
 Negra, cova / Forn del Vidre, cova del / Fusera, cova
 de na / Fustera, cova de na
 Neu, coves de la
 Obscura, cova
 Ombria del Fitó, cova de l'
 Ombria del Pradet, avenc de l'

Ombries de la Borrulla, avenc de les
Oms, cova dels
Palla, cova la
Palmera, mallada de la
Paloma, cova de la
Panxanegre, cova de
Paredada, coveta
Paridora, cova de la
Pataques, cova de les
Peixera, cova de la
Pigròs, sobalmeta del
Pilons, cova dels
Piricanya, cova
Piques, cova de les
Pobre, coveta del
Polvorí dels Flares, cova del
Pont Foradat, el
Portell de l'Infern, coves del,
Pouet de les Pinyes, cova del / Tio Cinto, cova del
Quico, cova
Quinto, cova d'en
Racó del Cirer, cova del
Racó del Cirer-2, cova del
Racó en Blanc, cova
Rebolcador dels Matxos, avenc del / Miner, avenc del
Redona, cova
Redoneta, cova
Roja de la Mola del Convent, cova
Roja de la Tenalla, cova
Roja del Reclot, cova / Baciets, cova dels
Serrans, cova dels
Sombretet, coveta del
Soterranya, cova
Teix del Barranc del Ferro, cova del
Tiona, coveta de la
Tormassal, cova del
Tormassal, mina del
Tormassal del Fitó, cova del
Tona, cova
Ufera, cova
Vall, cova de la

Chavalera transcriu, de l'índex de l'Arxiu de Benifassà, de 1805, una relació de mallades, en gran part cavitats. Del terme del Bellestar són les mallades següents:

Pallarols

Lo cinglet d'Oliver, la cova de Serrans, lo racó d'en Blanch, lo racó de les Carabaseres.

Fargal

Lo racó de la Carrasca, la Sotarranya, la cova de la Paloma, lo racó dels Oms.

Fitó

La cova dels Coloms del Fitó, les coves Llargues, la cova del Tormessal. La cova d'en Quinto, lo racó del Most, les coves de la Neu, lo raconet del Cirer, lo cingle del Cirer, la solana de la Figuereta, la cova del Forat, la cova del Bassiol, los cingles d'en Badell, lo collaret d'en Godes, lo racó de les Romeres, la cova Roja de la Tenalla, la cova del Carrascal, la cova d'en Barceló, la Paridora, lo cingle Blanc del Salt, la cova dels Coloms del Salt, les coves Llargues de Faixa de Rei, la cova de la Figuera de les Costes del Forat d'en Franc, la sobalmeta del Pi Gros, lo pinaret Roig.

EL BOIXAR

Buscarró, cova del / Albarda, cova de l'
Coms, cova dels
Cova, la
Mas d'en Roda, avenc del
Mas d'en Roca, cova del
Trencaladres, avenc de

En el nomenclàtor de 1860, apareix la *cova de Coms* com a alberg de camperols.

La *cova del Buscarró* pareix que és el nom actual de la *cova de l'Albarda* dels documents medievals.

La cova és un gran enfonsament càrstic, ara molt cobert de vegetació, però amb restes d'haver sigut sotmés a condicionament ramader. Segons els establiments del poble s'hi accedeix a través d'una de les carreres o passos de bestiar importants del terme. També en els establiments es prohibeix traure els fems de la cova sense pagar.

CORATXÀ

Abella, cova
 Antolino, coves de n' / Grillos [?], cova dels
 Ase, avenc de l'
 Barranc de l'Asquerola, cova del
 Canal del Forn, cova de la
 Canals, cova de les
 Cova / Marrocal
 Coves, les
 Domingo, coveta d'en
 Ferrer, cova del
 Feixa, cova de la
 Forat, mas del
 Laxa, avenc de la
 Mas de Petxí, avenc del
 Maset d'en Josep, avenc del
 Mestra, cova de la
 Mitjavila, cova de
 Mitjavila-2, cova de
 Mitjavila-3, cova de
 Mola, cova la
 Naprú, cova de
 Naprú, avenc de
 Ortiello, cova de l'
 Pista, avenc de la
 Puntassa, cova de la
 Rata, cova de la
 Sant Jaume, cova de / Agüelo Huerto, cova de l'
 Sord, cova del
 Teix, cova del
 Túnel de la Mola Mitjavila

En el nomenclàtor de 1860, apareix la *cova dels Grillos* com a alberg de pastors.

FREDES

Alcalde, cova de l' / Covassa, la
 Barceló, cova d'en
 Barranc del Salt, coveta del
 Basseta, avenc de la
 Boveral, avenc del / Cantaperdius, avenc de

Camí del Mas Blanc, avenc del
 Cego, coves del / Cingle de Rafael, coves del
 Cingle Borrasca, cova del
 Cingle del Camí de les Codines de Paula, cova del
 Clot de la Fonteta, coveta del
 Codines de la Pólvora, cova de les
 Coll de Rubert, abric del
 Coloma, cova de la
 Cullerers, cova dels
 Curro, cova del
 Flare, forat del
 Fonteta de Gràcia, avenc de la / Colls, avenc dels /
 Gàpito, coveta de
 Hedrera, coveta l'
 Alar, cova l'
 Llargues del Mas del Peraire, coves
 Marranxar, cova del
 Mina, la
 Monjo, cova del
 Morranda, cova de la
 Ombria de la Cova Roja, avenc de l'
 Pasqualó, coves de / Agustí, coves d' / Agostinot,
 coves d' / Granja, coves de la
 Pista del Negrell, coveta de la
 Poma, cova d'en
 Pont Foradat-1, cova del
 Pont Foradat-2, cova del
 Pont Foradat, avenc del
 Quixal, cova d'en / Pinar Pla, abric del
 Racó de la Geganta, abric del
 Roca Blanca, coves de la / Benitet, cova de
 Rocalta, cova
 Sant, coveta del
 Socarrada, cova / Fumà, coveta
 Solanet de Ràmia, cova del
 Tormo, cova del / Racó del Caro, cova del
 Vaca, cova de la

En el diccionari de Madoz ixen les *coves de Pasqualó*, segurament la que ara es coneix per *cova d'Agustinot*, i les dels *Cingles de Rafael*, també segurament les que ara es coneixen per *coves del Cego*.

De la de *Codines de la Pólvara*, amb unes bones pi-
quetes on es treballen els materials, es diu per tradició que era
on les partides de Cabrera feien la seua pólvora.

LA POBLA DE BENIFASSÀ

Aguilar-1, cova de n' / Miquel-1, cova d'en
Aguilar-2, cova de n' / Miquel-2, cova d'en
Aguilar de Baixes, cova de n' / Miquel de Baixes,
cova
Aguilar, mallada de les coves de n' / Miquel, mallada
de
Aubellons, els / Baciets, cova dels
Barranc del Salvatge, cova del
Bassiol, cova del
Bergana, forat de la
Boixera, la (ullal temporal)
Cadireta del Papa, la
Campament Maqui Mas del Cabanil, avenc del
Carlita, avenc del / Mas de Sinfores, avenc del
Carretera del Boixar, avenc de la
Caseta de Cardona, avenc de la
Castellar, cova del / Mas del Retor, cova del
Catxa, coveta
Cogulló, avenc del
Drac-1, abric del
Drac-2, abric del
Drac-3, abric del
Drac, cova del
Estrets del Coll d'en Panés, coveta dels
Hedreria del Castellar, cova de l' / Figuera del Cas-
tellar;
Morrall Llampat, cova del
Ferrins, cova dels / Ferri, cova del
Font de la Boteta, cova de la
Iníció, cova d'
Mangraner, ullal del
Mas d'Esparvé, cova del
Mas d'Esparvé, avenc del
Mola del Carrascalet-1, cova de la
Mola del Carrascalet-2, cova de la
Mola del Carrascalet-3, cova de la

Mola del Carrascalet-4, cova de la
Mola del Convent-1, avenc de la / Mola Rasa, avenc
de la
Mola del Convent-2, avenc de la / Mola Rasa, avenc
de la
Mola del Convent-3, avenc de la / Mola Rasa, avenc
de la
Mola del Malgraner, avenc de la / Coll del Ferri,
avenc del;
Pla de Pinar Roig, avenc del / Solà en Brull, avenc de
Ombria, cova de l'
Pont Foradat, el
Porcs, cova dels
Roca Antònia, avenc de la
Ronyosa, sobalma de la
Rossegadors, cova dels / Polvorí, coveta del
Rossegadors, ullal dels
Salvatge-1, cova del
Salvatge-2, cova del
Salvatge-3, cova del
Santa Escolàstica, avenc de
Teulatí, cova del / Sant, cova del / Trobada, cova
Tou, cova del
Vidal, coves i ullal d'en
Vilanova, coveta la

Chavalera també relaciona un bon conjunt de malla-
des del terme de la Pobla: la cova de la Peixera, la coveta de la
Figuera, la cova dels Porcs, lo cinglet de la Cova dels Porcs, lo
Matissalet, la cova del Drac.

Malgraner

Les coves de n'Aguilar, la cova de n'Aguilar de Baixes,
la mallada de Dalt n'Aguilar, la Vilanova, la coveta del Caste-
llar, lo Carrascalet, la cova del Ferre en son cingle, la sobalma
de la Ronyosa, la Ronyoseta, lo Esme de la Ronyosa, lo racó
d'en Brull.

La cova d'Iníció és una construcció de pedra seca,
però podria haver-hi alguna mena de cavitat en el pany terrós
contra el que es féu, perquè hi ha algun indici constructiu que
pareix confirmar-ho.

Des de les obres de l'embassament de Benifassà els interessats per les pintures rupestres a la cova dels Rossegadors també l'anomenen cova del Polvorí, perquè llavors era la seua funció.

CASTELL DE CABRES

Amerador, cova de l'
 Caputxeres, abric de les
 Castell, cova del
 Covassa, la
 Folet, cova
 Guadalupe, mina
 Guinyardera, avenc de la
 Mas de la Cova, cova del
 Mas de Pau, cova del
 Mas de Pau-2, cova del
 Mateu Gratilla, cova d'en
 Roca Fumà, avenc de la
 Roca Fumà, coveta de la
 Sord, avenc del / Mas de Vilalta, avenc del

En el Nomenclàtor de 1860 apareix una *cova de Comes* com a alberg de camperols.

Per situació, la *cova de Mateu Gratilla* dels documents medievals podria ser la que ara es coneix per cova de l'Amerador.

Bel

Abellés, cova dels
 Agüela Massa, forats de l'
 Aigua, cova de l' (zona Preguntó)
 Aigua, cova de l' (zona Requena)
 Arques-1, coves de n'
 Arques-2, coves de n'
 Avenc, (zona Llampera)
 Aviator, coveta de l'
 Batistes, cova dels
 Bous, cova dels
 Camí, cova del
 Canal, cova de la
 Carrasca Grossa, cova de la
 Coll Ras, avenc del

Coloms, cova dels
 Coma Negra, coves de
 Conills, coveta dels
 Corda, cova de la
 Mola Tancada, cova de la
 Covaxelles, les
 Mas Nou, covassa del
 Pena, covassa de la
 Coves Fosques, avenc de les
 Escurrunyé, cova de l'
 Esquetxero, cova de l' / Pastor, cova del
 Figuera, coveta de la / Figueres, coveta de les
 Font Morta, coveta de la
 Fosques, coves
 Fumada, coveta
 Galliner, cova el
 Garrofer, cova del
 Jonquera, avenc de la
 Llamp, avenc del
 Llampera, cova
 Mallà, cova de la
 Mallada del Portell, cova de la
 Marco, covetes de
 Mas de l'Esquetxe-2, cova del
 Mas de l'Esquetxe, bocamina del
 Mas de la Coveta de Marco, forat del
 Mas de les Cardones, avenc del
 Mas de l'Esquetxe, avenc del
 Mas Nou, avenc del / Tossa, avenc de la / Joaquimet,
 avenc d'en
 Matxo, cova del
 Matxo, coveta del
 Mola, avenc de la
 Moleta del Terme, coveta de la
 Moros, forats dels
 Morranda, coves de la
 Nevera dels Moros, la
 Obscura, cova
 Ós, cova i font de l'
 Paellassa, cova la
 Pedaços, coveta dels

Planet, cova del
 Pocpà, coveta de
 Puntal, coveta del
 Racó del Bassot, coves del
 Racó Roig, cova del
 Roca de l'Àliga, cova de la / Penya de l'Àliga
 Roges, covetes
 Romigué-1, cova del
 Romigué-2, cova del
 Romigué-3, cova del
 Selleta, avenc de la / Desfeta, avenc de la / Salvador,
 avenc d'en
 Selleta, ximenera de la
 Selleta, forat de la
 Sepulcrales de la Pena, covetes
 Serrall de Comanegra, coves del
 Solls, cova les
 Teixos, avenc dels / Grèvol, avenc del
 Test de la Mola Tancada, lo
 Torta, cova
 Vinyassa, cova de la

Les mallades del terme de Bel que esmenta Chavallera són la cova de la Corda, la cova Torta, la cova Obscura, la cova Llampera, la Mata-rasga, lo cap del Romiguer.

Cal recordar que cada mallada tenia el seu fogueral, on els pastors tenien les seues coses, feien els menjars i pernoctaven / alguna mallada en tenia més d'un.

Dels forats de l'Agüela Massa es diu que quan els xiquets donaven massa nosa els contaven que dels forats eixien caramels i pastissets, i així marxaven a una hora de la població i es tranquil·litzava tot.

La coveta de l'Aviador deu el nom a trobar-se contra un lloc per on s'aviaven els troncs d'alguna tallada, per estalviar-se l'arrossegament, però hi ha algun informador —més jove— que ho relaciona amb «cosa ramadera».

La nevera dels Moros, a la Pena, és una depressió —com un avenc obert lateralment— formada sobre la mateixa fractura on s'obren els forats dels Moros en la paret del penya-segat.

ROSSELL

Àngel, cova d' / Roca d'en Piqué, cova de la
 Arques, cova gran de n'
 Avenc, l'
 Ballesteres, cova de les / Ballestera, cova
 Barberana, cova / Parruc, cova
 Barranc de Comanegra-1, forat del
 Barranc de Comanegra-2, forat del
 Barranc de la Covassa-1, cova del
 Barranc de la Covassa-2, cova del
 Barranc de la Covassa-3, cova del
 Barranc de la Covassa-4, cova del
 Barranc de la Covassa-5, cova del
 Barranc de la Covassa-6, cova del
 Barranc de la Covassa-7, cova del
 Barranc de Requena, cova del
 Birbals, cova d'en
 Blai, cova de / Menaqueta [?], cova
 Bosc Negre, cova del
 Bruixes, cova de les
 Bufador, el (ullal)
 Campanero-1, cova
 Campanero-2, cova / Sarró, cova
 Colador, cova del
 Costa del Coll Roig, avenc de la
 Coveta, la
 Fornou, cova d'en / Fornos, cova d'en
 Fumada, cova
 Fumada-2, cova
 Fumada-3, cova
 Jaume, cova d'en / Pedreres, cova de les / Pedrenyes,
 cova de les
 Juan Ramon, mina
 Llarga, cova
 Llissenta, cova
 Mas de Vito, forat del
 Palla, cova de la
 Panera, cova d'en
 Piquera, cova
 Poble, cova del
 Riu Cervol, avenc del

Rodant, cova / Gralla, cova
 Roques, cova de les
 Ros, forat d'en
 Salvador, coves d'en
 Serranes, coves / Serrano, cova
 Sotarraina, la

HERBERS

Barranc de les Covetes, abrics del / Grana, cova de
 na
 Bel, coveta d'en
 Bona, cova de na
 Bosc de Xulita, avenc del / Miquel Vilalta, avenc d'en
 Congost, cova del
 Foradada, cova
 Garro, cova del
 Heroles, coveta de n'
 Lloma de Ferràs, coveta de la
 Obscura, coveta
 Pinar de la Vall, avenc del
 Roca de na Ortina, cova de la
 Roca de Vilalta, cova de la
 Sabatera, cova
 Sanc, cova d'en
 Sant Esteve, cova de
 Serret, avenc de / Mas de Borràs, avenc del
 Xulita-2, cova

En un manuscrit ramader de passos, dels segles ^{xvi} al ^{xviii}, apareixen la *cova d'en Sans* o *dels Clots*, la *cova del Congost*, les *coves de na Grana*, la *cova Foradada* —ara, les *coves Foradades*—, la *cova d'en Vilalsa*, la *cova de Sant Esteve*.

VALLIBONA

Aigua, cova de l'
 Alda, cova n' / Alba, cova n'
 Barral, cova
 Barranc, avenc del
 Barranc de les Ferreres, avenc del
 Barranc de la Font del Teix, cova del
 Barranc del Riu Cervol, coves del

Bollidor, avenc del
 Bosc, avenc del
 Cabres, cova de les / Conyo, cova el
 Camí de l'Hostalàs, cova del
 Camp Xic, cova de lo
 Campanes, forat de les
 Caseta, avenc de la / Casetes, avenc de les / caseta
 de Mitjavila, avenc de la
 Castell, cova del
 Cingle de Marquet, cova del
 Cingle de Xiveta, cova del
 Cingle del Tossal de la Borja-1, cova del
 Cingle del Tossal de la Borja-2, cova del
 Cingle Gros, coves del
 Cocons-1, cova
 Cocons-2, cova
 Cocons-3, cova
 Cocons-4, cova
 Cocons-5, cova
 Coma, coveta de la
 Costa, cova de la
 Esglesiassa, cova de l'
 Estrets dels Cocons, cova dels
 Ferradura, cova de la
 Ferre, cova del / Hospital [?], cova de l'
 Ferreres-1 i 3, cova-mina de les
 Ferreres-2, cova-mina de les
 Ferreres-4, cova-mina de les
 Ferrers-1, cova dels
 Ferrers-2, cova dels
 Flares, coveta dels
 Foradades, coves de les
 Fumà del Coll d'en Segret, coveta
 Gambairot, el (surgència temporal) / Molinera, salt
 de la
 Garrofé, coves del
 Gavatx, cova del (arrimador)
 Gorg, cova del / toll de la Cova
 Goronllongo, coves del / Borenllongo, coves del
 Gravet, cova del / Garrofer, cova del

Hostalàs, cova de l' / Devesa, cova de la / Biel [?],
 cova de
 Joquera, cova de la
 Llargues, covetes
 Lluc, cova de
 Mas d'Eloi, cova del / (surgència temporal)
 Mas d'Eloi, covatxo del
 Mas de Ferrer, cova del
 Mas de Fonollosa, cova del
 Mas de la Borja-1 i 2, coves del
 Mas de la Fou-1, avenc del
 Mas de la Fou-2, avenc del
 Mas de la Fou, coves del
 Mas de la Torreta, avenc del
 Mas de Miquel, coves del
 Mas del Bosc-1, cova del
 Mas del Bosc-2, cova del
 Mas del Cap del Barranc, cova del
 Mas Nou-1, cova del
 Mas Nou-2, cova del
 Maset del Coix, cova del
 Micó, forat
 Mina Negra, avenc de la / Roc, avenc d'en
 Molí de la Torre, cova del
 Monja, cova de la
 Moro, cova del
 Moro, forat del / Costa, forat de la
 Negra, cova
 Palos, cova de
 Papers, forat dels
 Penjada, cova
 Pixador, cova del
 Pixador, forat del
 Planet de la Serra, cova del
 Portals de Marta, cova dels
 Querolet, cova de
 Raig, cova del
 Riu Cervol, cova del
 Salat, cova d'en
 Salat, forat d'en
 Salvatge, forat del

Sant Domingo-1, mina de
 Sant Domingo-2, mina de
 Solana, cova de la
 Tender, cova del
 Torn, cova del
 Tornera, coves de la
 Tornera, ull de Bou de la (surgència temporal)
 Tossal, cova del
 Ullal de la Fou, coves de l'
 Unça, cova l'
 Vicenç, avenc d'en
 Voltorera, cova

En una replega de topònims espeleològics, l'any 1972 uns pastors parlen de «la cova de l'Hospital», que ara no hi ha forma de localitzar, però també de «la cova del Ferre», que n'hi ha qui pensa que pot ser la mateixa. Les dues coves les situaven pel mas de Miquel.

El camí d'accés al poble des de la costa era, més o menys, el que seguia el riu Cervol. En un punt intermedi hi havia un hostel, ara l'Hostalàs, on es pot sojornar. El casali també dóna nom a la cavitat amb tanca ramadera que hi ha, més amunt, en la vessant, però en alguna replega toponímica algú va escriure «Los Talàs», i ara hi ha un mapa de la zona on llegeixes «Els Talàs», lluny del mot inicial.

DOS CASOS D'EVOLUCIÓ D'UN TOPÒNIM DE CAVITAT A BENIFASSÀ

CAS 1

La cova de l'Edrera del Castellar es troba en el morral Llampat, en la línia que separa el territori de la Tinença de Benifassà i la Sénia, també els termes antics del Bellestar i la Pobla.

- a) Segons l'últim habitant del mas del Castellar, D. Antonio Royo, que fa no massa temps va faltar, i amb el qual parlarem moltes vegades, el nom de la cavitat era *cova de l'Edrera*, pertanyia al mas del Castellar i era utilitzada pel mas, encara que en una visita (2 de febrer de 2010) no hi havia aquest tipus de vegetació pels seus vol-

tants. El Sr. Royo pensava que n'hi degué haver fa temps. Aquesta persona va nàixer pels anys 20 del segle passat i recordava que era el nom que li donaven el seu pare i son avi, i el topònim vindria de mitjan segle XIX.

- b) En la *Geografía de la provincia de Castellón de Sarthou Carreres*, editada en 1913, en els capítols inicials, quan explica els límits provincials, i en notes a peu de pàgina fa referència al Decret de Partició en províncies de 1822, revisat definitivament en un decret reial de novembre de 1833, on diu:

Desde el término de Fredes, una vez pasado el «mojón trifinio», vamos a la Moleta del Cid (Montenegrolo?) en cuyo recodo tuerce la línea la Cova del Lladre [Morrall Llampat?] y las Cogullas y de allí bajaremos hacia el Martinete a buscar el rincón de la Peña del Águila. Ya desde aquí por el río Cenja hasta el mar.

No sabem si la descripció dels límits de la província la pren Sarthou de la que es féu en 1822-1833 o bé de fonts locals contemporànies. El que sembla clar és que aquesta *cova del Lladre*, situada en els límits de Castelló i Tarragona, és molt probable que siga la cova de l'Edrera, ja que el morral Llampat és una referència geogràfica molt clara per a marcar els límits, ben visible des de molts punts.

- c) En l'establiment que dóna el convent en emfiteusi perpetu a Joaquim Bel Centelles, llaurador del lloc del Bellestar, segons R. Vidal Querol en el seu llibre *Benifassà visto desde los manuales notariales de la Villa de la Sénia*, en què es diu:

Un pedazo de tierra en el territorio de este Real Monasterio, partida llamada del Castellar que linda de un lado con tierras del término del mangraner del otro lado con el Fitó y de un cabo en la Coveta de la Figuera y del otro cabo con la moleta del Gall, con todas sus entradas y salidas usos y costumbres.

Tal com es dibuixa el terreny sobre el mapa són terres del Castellar i la coveta de la Figuera correspon a la cova de l'Edrera, ja que limita pel nord amb aquestes terres.

El document té la data de 12 de setembre de 1785 i aleshores podria haver-hi una figuera pels voltants de la cavitat.

Com es veu, el topònim ha evolucionat segons la vegetació que creixia propera, però també per l'ús possible fet per roders, bandolers i lladres de camí, que buscaven cavitats de bona visibilitat sobre llocs de pas o ben amagades com a refugi.

CAS 2

La cova del Forn del Vidre es troba en els terrenys d'aquest mas, ara Centre de Recuperació d'Aus, situada sobre la vorera dreta del barranc del Teulatí, quasi sobre el forcall d'aquest amb el riu Verd que ve de la Pobla de Benifassà i els estrets del Bellestar, que després s'uniran amb el Malgraner i seguiran ja com a riu Sénia. Està situada pràcticament en la línia divisòria dels termes antics de la Pobla de Benifassà i el Bellestar, en la part de la mola de les Tossalades i davant mateix de la mola Rasa o del Convent. Entre les dues moles passa el barranc del Teulatí, on hi ha el pas del camí d'accés al convent des del riu Sénia.

- a) El topònim *cova del Forn del Vidre* el dóna un prospector d'arqueologia per haver-hi recollit alguns testos de terrissa a mà, dipositats en el SIAP de la Diputació. Com que desconeixia si la cova tenia nom, li va donar el de l'element del paisatge més proper i característic, que era el *Forn del Vidre*.
- b) La *cova Negra* és el nom que li dóna l'últim habitant del mas del Forn del Vidre, conegut pel padró i resident a la Sénia en l'actualitat. El nom ja venia dels pares.
- c) El topònim la *cova de na Fustera* apareix en la carta de població del Bellestar, donada per fra Berenguer (9 de març de 1278). Quan fixen els límits o termes d'«illam grangiam dicitur Bellestar», diu:

Videlicet sicut affrontat de prima parte in termino ville de Bell-lloch et secunda parte in serra de Boxar et per ipsam serram sicut aque vertuntur in dictam vallem et descendit per illum torrentem que aqua discurrit usque ad fontem qui est juxta quandam quercum grossam et per ipsum torrentem sicut aqua discurrit usque ad covam

de na Fustera et de ipsam covam de na Fustera vadit ferire ad illum maiorem rupem que est ultra fossa de na Dolça, et ipsi fosse proximiorum sicut aque redeunt versus dictam fossam et torrentem, et de predicta rupe descendit in torrentem, et de ipso torrente ascendit per ipsum serradallum usque ad locum qui dicitur Prat Alberc, et ad serram que dicitur de les Ferreres, et de ipso loco que dicitur de les Ferreres revertitur per serram serram contigue termino de Bel usque in termino dicte ville de Bell-lloch.

Encara que no es conega exactament la situació de la fossa de na Dolça i el prat Alberc, es pot dir que la cova la situen en els límits del Bellestar i el convent i podria coincidir amb la nostra.

d) Cova de na Fusera. En l'«Índice de todos los documentos que existen en el Archivo del Real Monasterio de Nuestra Señora de Benifazá, compuesto en el año 1805 por el Reverendo P. D. Fr. Joaquín Chavalera, Archivero Bibliotecario de dicho Real Monasterio», còpia manuscrita del Dr. Esteve Gálvez, en l'apartat de còpia i traducció literal dels estatuts o establiments d'un quadern escrit a mà pel P. Gisbert, notari del monestir de Benifassà, en la caixa I, 2a divisió, lligall III:

Notere. El P. Gisbert los traduxo del latín al lemosín o catalán y yo los traduzco al castellano con toda fidelidad; y para mejor inteligencia dexo algunos terminos catalanes porque traducidos se les habría de dar significado algo distinto.

- Sense data el Libro de las Dehesas y Establecimiento del Monasterio... (p. 630):

Dice que en 1575 yo Fr. Miguel Juan Gisbert Monje y Notario he escrito dichas dehesas y Ordinaciones de establecimientos sacados de sus originales bien y fielmente comprobados de un libro antiguo custodiado en el archivo referido a la fundacion de dicho Monasterio por los Abades y Monjes que habia entonces [...]

Al asignar para dehesas de dicho Monasterio para los ganados que tenemos y tengamos a saber la Vall de la Tenalla del coll del terme del Boyxar hasta el Coll del Malgraner [...]

Va a lo mas alto o al tosal de la sierra de la referida solana asi como se ve del Monasterio y de la altura del referido tosal que sobrepuja las rocas de las selletas, baja a otro tosal sobre la cueva ó rocas royas que estan sobre el gravet del camino que va a la Granja de Fredes, y baja por el barranco a una carrasca grande que esta en el barranco referido cerca de una piedra grande y de una fuente. Y bajando por dicho barranco sube la cueva de na Fusera, va hasta el cabo o punta de las rocas que estan en lo forcall del rio, que baxa del Monasterio y de la tenalla y se junta con el rio que baxa de la Granja del Bellestar y de Celalber. Y bajando de dicha punta de peñas por unas rocas o serrall va a un estrecho o gravet que esta al camino del Monasterio. Y de dicho gravet subiendo por un serrall va a lo mas elevado de las rocas de dicha muela, y por las elevaciones de las rocas de dicha mola circuye la mola referida hasta lo mas elevado de un tosal que esta en la punta de la referida mola a la part del Malgraner.

- També apareix quan es parla de «Bovalar [...] del Monasterio» (p. 631):

Para que los animales de nuestro Monasterio asi grandes como pequeños tengan algunos pastos propios, asignamos y tomamos debajo y dentro de los limites de la referida dehesa bovalar, a saber [...] hasta el tosal mas alto que excede sobre las rocas de las selletas y asi de dicho tosal baxa por el barranco cerca de una carrasca grande que esta en dicho barranco, cerca de una piedra gruesa e inmediata hay una fuente y de la referida carrasca baja por el barranco abajo hacia la cueva de na fusera y por las eminencias de las rocas que estan sobre dicha cueva de na fusera va por lo mas alto de las rocas hasta el cabo o punta de las rocas que estan sobre las peñas (forcall) del rio que baxa del Monasterio, y de la Tenalla al dicho estrecho o gravet y por dicho rio subiendo va hasta en derecho de dos serradalls, el uno de ellos baja del tosal de la mola, y el otro baxa de la altura o cima de la solana que esta sobre el Monasterio.